

Югозападен университет „Неофит Рилски”
Благоевград
Философски факултет
Катедра „Социология “

Владислава Георгиева Ленджова

**МОДЕЛИ НА ИНТЕГРАЦИЯ НА МЮСЮЛМАНСКАТА
ОБЩНОСТ**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР “**

Област на висше образование: 3. Социални, стопански и
правни науки

Професионално направление: 3.1. Социология, антропология
и науки за културата

Научна специалност: Социология

Научен ръководител: проф. д-р Борис Манов

Благоевград, 2019 г.

Дисертацията е разработена в общ обем от 162 страници, в т.ч. основен текст – 148 страници, 4 фигури, 2 таблици, 131 литературни източника, от които на кирилица -66, на латиница -65.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12 юли от 10.30 часа в Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград. Материалите по защитата са на разположение на интересувалите се в канцеларията на Катедра „Социология“ на ЮЗУ.

СЪДЪРЖАНИЕ

I.Обща характеристика на дисертационния труд	
1.1. Актуалност на темата на изследване.....	4
1.2.Основна теза, предмет и обект на изследването.....	5
1.3. Цели и задачи на изследването.....	5
1.4. Методи на изследването.....	6
1.5. Обхват и ограничителни условия.....	7
1.6. Обем и структура на изложението.....	8
II. Съдържание на дисертационния труд	
2.1.Глава първа:Теоретични аспекти на социалната интеграция.....	9
2.2. Глава втора: Модели на социална интеграция на мюсюлманската общност в страниот ЕС.....	12
2.3. Глава трета: Интеграция на мюсюлманската общност в България.....	23
2.4. Заключение. Възможен ли е нов модел за интеграция на мюсюлманите в ЕС и България?.....	36
III.Приноси на дисертационния труд.....	40
V. Научни публикации по темата на дисертационния труд.....	42
IV. Декларация за научна тичност	43

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1.1. Актуалност на изследването

Повече от десетилетие въпросите на миграцията са обект на разгорещени научни и политически дискусии. Вълните от имигранти идващи и установяващи се в развитите региони на Европа стават причина за образуването на нови общности там, които са представители на цивилизации с различна от западноевропейската култура ценности и религия. Тези „нови образувания“ нарушават хетерогенността на приемащите общества и представляват сериозни предизвикателства за тях. По този начин страните от Западна Европа се превръщат в арена на противопоставяне на нормите и ценностите на християнството срещу исляма, който с бързи темпове става втората по големина религия на континента.

Бежанската криза, която започва в Европа през 2015 година в резултат на засилената миграция от Северна Африка, Близкия и Среден Изток, допълнително засилват и актуализират проблема с интеграцията и изискват ясен научен и обществен отговор.

В тази връзка се проявява и **актуалността на настоящия дисертационен труд**. Тя се определя на първо място от протичащите с различен интензитет социални процеси в страните от ЕС, породени от интензивната имиграция и бежанската криза. Европейският съюз се оказва изправен пред предизвикателствата, произтичащи от липсата на единна общеевропейска политика за намиране на решение на проблема. Относително високият брой хора, които пристигат или се движат в рамките на Европа, поставя съвсем реални предизвикателства пред държавите, в които трябва да се интегрират.

Второ от необходимостта да се проследи и анализира сложната съвкупност от фактори, които обуславят социалната интеграция на мюсюлманите в страните от ЕС и България.

1.2. Основна теза, предмет и обект на изследването

Обект на изследването е социалната интеграция на мюсюлманската общност в страни от ЕС и България.

Предмет на дисертационния труд са моделите на социална интеграция на мюсюлманската общност в страните от ЕС и България.

Изследването на моделите на социална интеграция търси отговор на конкретно предизвикателство, свързано с преосмисляне на начините, формите и критериите, според които се осъществява интеграцията на мюсюлманите в изследваните общества, а също така и да се разгледат устойчивите характеристики на интеграционните процеси в контекста на променящите се политически практики в съвременния свят.

Работна хипотеза на дисертационния труд е твърдението, че трудностите, които възникват в процеса на интеграция на имигрантите, особено мюсюлманите, поставят въпроса доколко работещи и ефективни са съществуващите модели на интеграция в страните от ЕС и България. Могат ли двата взаимно противопоставящи се модела на интеграция – асимилация (републикански) и мултикултурализъм да доведат до успешна интеграция на имигрантите мюсюлмани или в европейските общества се налага необходимостта от нов модел на интеграция, който да отговаря освен на нуждите на имигрантите, така и на новите социални, политически и икономически условия.

1.3. Цели и задачи на изследването

Цел на дисертационния труд е да определи влиянието на религиозните идеи и ценности на ислямската религия върху интегрирането на представителите на мюсюлманската общност в съвременните общества.

Задачите, свързани с постигането на тази цел са следните:

- Да очертае съвременните проекции на социологическото разбиране за „интеграция” в европейски контекст, като постави акцент върху европейските политики за интеграция на мюсюлманските общности в страните от ЕС и България.

- Да тълкува „малцинство” и „религиозна общност” в духа на различни теоретични концепции и международноправни документи, като се фокусира върху мюсюлманските малцинства в рамките на ЕС и България.

- Да дискутира проблема за мюсюлманските малцинства в страните от ЕС и България, като потърси връзки и зависимости с изградената среда и провежданите политики за интеграция на мюсюлманската общност в изследваните държави. Да съпостави моделите на политики на интеграция към религиозните малцинства в страните от ЕС и България и тяхното място, роля и влияние в обществено-политическите процеси в тези страни.

1.4. Методи на изследването

Използваната методология съчетава теоретичен подход към изследваната социална реалност с анализ на динамиката на конкретната социално-историческа ситуация и собствени теренни проучвания. Анализът в теоретичната част се базира главно на качествените методи, които са водещ методологичен инструментариум. Чрез съчетаването на изследване на документи и дълбочинни интервюта в най-голяма степен ще се подобри достигането до изследваната религиозна общност. За по-пълното изследване и анализ на протичащите процеси се използват количествени проучвания на различни изследователски колективи.

Като основни източници на статистическа информация в дисертацията са използвани базите данни на Евростат, Pew Research Center, Националният институт по статистика и икономически изследвания във Франция (INSEE), Национален статистически институт в Кралство Великобритания и Северна

Ирландия (Office for National Statistics), Данни за миграцията от Обсерваторията по миграция към Оксфордски университет (The Migration Observatory at the University of Oxford). При изследване на модела на интеграция в България са използвани данни от Националния статистически институт и Агенция „Алфа рисърч“.

1.5.Обхват и ограничителни условия

Целта и задачите, които се поставят в настоящия дисертационен труд и използваната методология, имат и своите ограничения, зад които не могат да се простират направените в него изводи. На първо място е изчерпателността на изследваните процеси, фактори и примери. Отвъд посочените проблеми съществуват и други, които не са засегнати в дисертационния труд. Поради тази причина изследваните модели на интеграция се разглеждат само като основа, върху която е възможно допълнително включване на още специфични проблеми на изследване.

В дисертационния труд не са изследвани всички страни от ЕС, в които живеят мюсюлмани. При избора и анализа на двата модела като пример са посочени страните, в които те се изграждат и реализират в относително най-чист вид.

Следващото ограничение е свързано с обема на територията на изследваните райони, в които се провеждат теренните проучвания (главно населени места с българи - мюсюлмани от Западните Родопи и Пирин). Поради спецификите на изследваната общност и стремежът да се достигне колкото е възможно по-близо до респондентите, в теренните изследвания са включени малки населени места със смесен или изцяло религиозно-етнически малцинствен състав. Прилагането на качествени методи към тези социални общности и получените данни биха могли да обогатят в бъдеще анализа на моделите на социална интеграция. За изследването на моделите на интеграцията на мюсюлманската общност в някои от държавите от ЕС се използва основно

вторичен анализ на количествени данни от други изследователски колективи.

Съществен момент в анализа е опитът той да се извършва в две посоки. От една страна да се проследят доколкото са възможни и съществуват установените специфики и характеристики на различните модели на интеграция във всеки един конкретен модел, а от друга – да се обобщят и сравнят основните положения в типовете интеграция в изследваните страни от ЕС и България.

Изследването не се разглежда като завършено, а като концептуална рамка, която може да бъде разширена и използвана за основа на бъдещи изследвания.

1.6. Обем и структура на изложението

Структурата и съдържанието на дисертационния труд се предопределят от поддържаната теза, поставената основна цел и формулираните задачи. Дисертационният труд е с обем от 162 стандартни страници, в т.ч. основен текст – 148 страници.

В структурно отношение научното изследване е разпределено в увод, три глави, заключение, приложение и използвана литература. Всяка от отделните глави съдържа различен брой раздели и подраздели, като след всяка глава са направени съответните изводи. В заключението са обобщени основните изводи и препоръки и е предложен възможен нов модел за интегриране на мюсюлманите в Европейския съюз и България.

Конкретната структура на дисертацията е следната:

Списък на таблиците и фигурите

Увод

Глава I. Теоретични аспекти на социалната интеграция

1.1. Социална интеграция

1.2. Интеграционни теории на включване

1.3. Форми на идентичност и социална интеграция на малцинствата

1.4. Извод

Глава II. Модели на социална интеграция на мюсюлманската общност в страни от ЕС

2.1. Френски (републикански) модел на интеграция

2.2. Мултикултурният модел на интеграция в Обединено Кралство Великобритания и Северна Ирландия

2.3. Извод

Глава III. Интеграция на мюсюлманската общност в България

3.1. Моделът на интеграция на мюсюлманската общност в България

3.2. Религия и конструиране на идентичността на мюсюлманската общност в България

3.3. Същност на българския модел на интеграция на мюсюлманската общности

3.4. Извод

IV. Заключение: Възможен ли е нов модел за интеграция на мюсюлманите в ЕС и България?

Приложение: Въпросник за дълбочинно интервю
Литература

II. Съдържание на дисертационния труд

В глава първа (Теоретични аспекти на социалната интеграция) на дисертационния труд се прави анализ на идеите на най-значимите концепции за социалната интеграция. Посочени са някои от основните теоретични подходи, използвани при изследването на социалната интеграция на малцинствата. Дадена е дефиниция на понятията етнос, етничност, малцинство и идентичност на основата на съществуващите определения в научната литература. Посочени са видовете идентичност.

В началния първи параграф (Социалната интеграция) е направен преглед на теоретичните трактовки за интеграция в социологическата наука. Посочени са разбиранията както на класиците изследвали интеграцията, така и на съвременни изследователи. Интеграцията може да

бъде изследвана от гледна точка на резултата, според което тя е обединяване на едно цяло във групи колективи или общности поради общи интереси, ценности и религия (Емил Дюркем). Толкът Парсънз смята, че социалната интеграция е една от функциите на социалната система, осигуряваща координацията на различните части с нея с цел гарантиране на доброто функциониране на цялото. Той разграничава нормативна и ценностна социална интеграция. Социалната интеграция е и състоянието на силна взаимозависимост или съгласуваност между елементите на цялото или пък на процеса, който води до това състояние. Тя се отнася както към социалната система, така и към връзката между индивид-общество. Би могла да бъде постигната чрез органично разделение на труда, позволяващо на различните елементи да съдействат за хармонична еволюция на обществото (Хърбърт Спенсър, Емил Дюркем), или чрез споделяне на общи, непротиворечиви ценности, организирани посредством културната система (Толкът Парсънз). Миграционните процеси поставят проблема за социалната интеграция, както за населението, което приема имигрантите, така и за самите имигранти - проблеми, които според Робърт Парк, се разрешават едва при третото по ред поколение.

Съвременните изследователи на интеграцията акцентират върху последиците от имиграцията, анализирайки интеграционните процеси (Ейдриън Фавел¹). Интеграцията отразява и взаимозависимостта между елементите на дадена социална система, между членовете на едно общество, от където произтича съгласуваността на това общество (Хартмут Есер²).

¹ Favell, A. 2001. Integration Policy and Integration Research in Europe, Paris, Carnegie Endowment for International Peace, p.350

² Esser, H. 2001. Integration and Ethnic Stratification, Working Paper (Mannheim Center for European Social Research, p.40)

Социалната интеграция би могла да се реализира и върху „интерсубективното споделяне на общи ценности и норми и притежава екзистенциална плътност, произтичаща от общата идентичност на членовете на тези групи“³. Европейският проект цели да се придаде такова екзистенциално значение на интеграцията в общността – от улеснения, мобилен функционален обмен в областта на икономическото и политическото (пари, стоки, хора, информация), които осигурява ЕС, до автентичната органична (не механична) солидарност и интеракция на европейските граждани (Юрген Хабермас).

На основата на разгледаните теоретични концепции в дисертацията се формулира тезата, че **социалната интеграция е процес на включване**, който води до сближаване, приобщаване или сливане. Този процес може да има положителен или отрицателен резултат, т.е. освен приемане може да се стигне до отхвърляне или изолиране.

Във втория параграф (Интеграционни теории на включване) в най-общ план се очертават няколко преобладаващи възгледа за същността и механизмите на интегрирането на малцинствените/имигрантските общности. Разгледани са четири основни теории като се възприема тезата, че най-разпространена е интеграционната теория, според която, интеграцията е свързана с три начина на включване, които в известна степен следват и развитието на политиките в различните европейски държави: асимилация, интеграция и мултикултурализъм⁴.

Акцентът в третия параграф (Форми на идентичност и социална интеграция на малцинствата) е поставен върху създаването „понятийната“ база на

³ Хабермас, Ю. 2004. Постанционалната констелация. София, Критика и Хуманизъм, с. 123

⁴ Castles., S., M. Miller, 2009. The Age of migration. Hampshire, Palgrave Macmillan, p. 247

дисертацията. В този план се разглеждат някои от най-влиятелните концепции, изясняващи същността на социалните явления „малцинство“ (Бауман, Готари, Грекова), „етнос“ (Морган, Широкогоров, Неделчева), „етничност“ (Барт, Вебер, Андерсън, Кръстева), „идентичност“ (Тейлър, Вакан, Макариев) и се изследват формите на идентичността, свързани с предмета на дисертацията – етническа (Брубейкър, Тронбъри, Минков) религиозна (Адлер, Шварц, Бъргър) и национална идентичност (Смит, Аплеби). Теоретичният обзор дава възможност идентичността да се разглежда като динамичен конструкт, който често може да се предефинира под влияние на промени в социалната среда. В зависимост от спецификата на отделните ситуации, в които се артикулира идентичността на дадена общност или индивид, могат да се изведат на преден план различни нейни характеристики.

Общият резултат от анализа в първа глава е формулирането на тезата, че съвременните общества се характеризират с културно разнообразие, етнически и религиозни различия, което увеличава опасността от нарастване на напрежението между отделните социални групи. Непрекъснато растящият брой на социалните участници, сблъсъкът с културите на други нации изискват преосмисляне на вече съществуващите модели на интеграция и насочването на изследователския интерес към практическото им приложение. Този анализ освен това създава концептуалната „рамка“, служеща като основа за изработването на моделите на практиката на включването на имигрантите в европейските общества.

Втората глава (Модели на социална интеграция на мюсюлманската общност в страни от ЕС) на дисертацията е посветена на моделите на интеграция във Франция и Обединеното Кралство Великобритания и Северна Ирландия, в които в относително най-чист вид се реализират републиканският (асимилационният) и мултикултурният

модел на интеграция. Анализирани са основните модели на интеграция в ЕС въз основа на различни, детерминиращи социалната интеграция на мюсюлманската общност фактори. Всеки един от моделите се изследва двустранно - в зависимост от вътрешната му диференцираност и в сравнение с останалите модели на интеграция. Динамиката в моделите се извежда като резултат от взаимодействието и значимостта на многообразните обуславящи ги фактори.

Първият параграф на втора глава (Френски (републикански) модел на интеграция) изследва френския интеграционен модел. Тази част на дисертацията се състои от **два тематични кръга**. **Първият** обхваща въпросите за идентичността и ценностните характеристики на републиканския модел. Формулира се тезата, че за да бъде разбрана същността на френската национална идентичност, такава каквата е днес, трябва да бъде проследен процесът, в който Франция достига до модела на републиканизма. Изведени са основните ценности, които се свързват с този модел и са в основата на френската национална идентичност: свобода, равенство и братство. Формулирането на тези ценности се разглежда като резултат от това, че по време на Просвещението във Франция постепенно отслабва ролята на Църквата, като акцентът се пренася върху рационалното мислене и разбиране на политиката и управлението. Философите на Френското Просвещение като Шарл Монтескьо и Жан Жак Русо поставят основите на съвременното разбиране на републиканизма. В тази връзка е дадена дефиниция на секуларизма и е проследен процесът на извеждането на Френската Църква от управлението на държавата. Посочени са основните характеристики на републиканизма, които са в основата на френския модел на интеграция: индивидуализма, плурализма, единната нация и законността.

Интеграцията предполага запазването на културния и конфесионалния плурализъм на равнище структури на гражданското общество, но не позволява институционализирането на имигрантските общности като колективни представители на интересите на етнокултурните групи от населението.

Законността като характеристика на интеграционната политика на френския модел осигурява на имигрантите правата, които френските граждани имат в образованието, жилищното настаняване и здравеопазването, при условие, че последните спазват основните ценности на живота в страната: да признаят светския характер на държавата, равенството между мъжете и жените.

Етнокултурните групи не са официално признати като национални малцинства, а се считат за френски, тъй като нацията „е една и неделима”. Този подход може да обясни факта, че Франция не е подписала Рамковата конвенция на Съвета на Европа за защита на правата на националните малцинства и не е ратифицирала Европейската харта за регионалните и малцинствените езици. Съгласно тази харта, която е подписана от държави, за които е характерен мултикултурният модел на интеграция на имигрантските общности и културните малцинства имат право да кандидатстват на собствения си език за държавните структури, а образованието си децата на имигрантите получават на родния им език.

Републиканизмът, който е неразделна част от френската идентичност се свързва със светския характер на държавата. Още през 1905 г. църквата е отделена от държавата и не се преподава религия в държавните образователни институции. През 2004 г. е приет закон за забрана на религиозни символи в училищата, а през 2010 г. за забрана на дрехи, които покриват лице на обществени места. Въпросът обаче е дали ислямът може да стане съвместим със светските, републиканските

норми и институции, защото законът на Шариата регулира всички аспекти на човешкия живот - държавна, съдебна, както и семейна и образователна. Според френските изследователи на Шариата до средата на 2000-та година голяма част от мюсюлманите, живеещи в страната, приемат европейските норми и цивилизационните ценности и всъщност „не практикуват“, редовно религиозни обичаи.

Вторият тематичен кръг е свързан с изясняването въпросите за етническата и религиозната структура на имигрантските общности във Франция и конструирането на френската мюсюлманска идентичност. В този план са изведени основните характеристики на френската мюсюлманска общност и факторите обуславящи нейното разнообразие. Проследен е процесът на конструиране на френската национална идентичност и френската мюсюлманска идентичност. Секуларната френска република предполага и изисква френските имигранти публично да не се идентифицират с мюсюлманската идентичност. В този смисъл мюсюлманите във Франция са принудени да „оставят“ своята идентичност „в домовете си“. Според някои критици на секуларизма това е невъзможно защото „обществените нагласи, на „другите“ се оформят в резултат на индивидуалната идентичност. Тези, които свързват своята индивидуална идентичност с колективната, не могат да станат французи или да се интегрират напълно във френското общество“⁵. Този процес, както се казва в дисертацията, включително и на основата на данните на няколко социологически изследвания, се подсилва от това, че мюсюлманите във Франция изграждат своята идентичност през призмата на решаващото влияние на исляма. Обосновано е становището, че „абсолютистският“ подход предполага невъзможността от цялостното реализиране в практиката и

⁵ Fredette, J. 2014. Constructing Muslims in France: Discourse, Public Identity, and the Politics of Citizenship. Philadelphia, Temple UP, p. 53

води към криза на републиканския модел. В дисертацията са проследени причините и елементите за кризата на модела и са представени основните прояви на френското общество, в преобладаващата си част – негативни, към мюсюлманската общност в страната.

Като обобщение от анализа, осъществен в тази част на дисертацията се формулира позицията, че на практика обществата, които въвеждат политиката на асимилация, какъвто е републиканският модел, принуждават имигрантите да изоставят родната си култура, за да бъдат приети от своето ново общество, което означава, че не се отчита достатъчно етническите и религиозните характеристики на новодошлите. При значително увеличение на броя на имигрантите, разширяване на територията на миграционните потоци и нарастващата им териториална концентрация този модел започва да се проваля. Политиката на социално изравняване, прилагана повече от 40 години има слаби резултати, което налага търсенето на нови пътища за неговото осъществяване или за изработването и прилагането на нов (друг) интеграционен модел.

Във втория параграф (Мултикултурен модел на интеграция в Обединено Кралство Великобритания и Северна Ирландия) като контрапункт на републиканския модел на интеграция в дисертацията е посочен мултикултурния модел, който съществува в най-чист вид във Великобритания.

Анализът и тук е осъществен в два проблемни кръга. Първият е свързан с изясняването на предпоставките и механизмите на формирането на идентичността на британските мюсюлмани. Подобно на Франция и във Великобритания основен елемент при конструирането на ислямската идентичност е религията. Нейното влияние се реализира на основата на три механизма на идентичност на мюсюлманските общности.

Първият е **идентичност, основана на регионална или езикова принадлежност** (арабски на Магреб, арабски, машрек, турски, ирански др.). В този случай асоциациите могат да възникнат въз основа на общо историческо минало, обща прилика или сходство на езиците. Другият е **идентичност изградена на религиозна основа, въз основа на общата религия**, Исляма. Възможно е да се обединят представители на различни направления в исляма (сунити, алавити, исмаили и т.н.). Така идентичността възниква или въз основа на идеите на пан-ислямизма (в различните му проявления), или когато се опитва да реформира исляма, да го адаптира към европейските условия, като по този начин създава някакъв нов тип мюсюлманска европейска идентичност.

Национална идентичност (алжирски, ливански, египетски и др.). Този вид идентичност е най-често срещан сред мюсюлманите в страните от ЕС, и се свързва с държавата на произход на имигрантите мюсюлмани. В същото време мюсюлманин, който е гражданин на европейска държава, често се стреми да се идентифицира като французин, англичанин, германец, шотландец и т.н.⁶

Вторият проблемен кръг на изследване в тази част на дисертацията разкрива същността на британския (мултикултурния) интеграционен модел разгледана през призмата на интегрирането на мюсюлманската общност в Обединеното кралство. Проследен е процесът на взаимодействие между църквата и държавата. Протестантизмът играе важна роля за конструирането на британската идентичност от самото начало, не на последно място, защото разграничава британците от техните

⁶ Hopkins, P.E. 2004. Young Muslim Men in Scotland: Inclusions and Exclusions. In: Children's Geographies, Routledge Taylor and Francis Group, pp. 257-272

<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14733280410001720548?needAccess=true>

католически съседи и в Ирландия, и в континентална Европа⁷. Нещо повече, британският колониализъм в Азия и Африка довежда в Империята множество „други“, които се появяват след войните, и срещу които британците трябва да се противопоставят⁸. Въпреки това, секуларизацията и многокултурното религиозно разнообразие затрудняват определянето на съвременните отношения между нация и религия. Не може да се обсъжда ролята на религията при изграждането на националната идентичност на Великобритания, без да се има предвид нейната необичайна сложност като „национална държава“. Същността на тези определения се свежда до ролята на държавата в обществения живот или задачата на държавата, която осъществява политика на интеграция насочена към всички етнически и религиозни групи, разположени на нейната територия.

Интеграционната политика на Великобритания, както посочва Фридрих Хекман⁹, може да се определи като „laissez-faire“, т.е. политиката на въздържане от насилствено приобщаване на имигрантите в приемащото общество, а изграденият на нейна основа модел на мултикултурализъм е известен в научната литература още като „модел на етническите малцинства“ и „модел на етнически (етнокултурен) плурализъм“.

Етническите или религиозните групи получават равни права и възможности за политическо, икономическо и всякакво друго участие в живота на държавата. Мултикултурният модел е насочен към успешна интеграция на малцинствата в приемащото общество, която не трябва да засегне нито идентичността, нито ценностите на

⁷ Пак там, р. 316

⁸ Пак там, р. 324

⁹ Heckmann, F., D., Schnapper 2003. The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence, Stuttgart, Lucius and Lucius, p. 30

малцинствените общности. В този аспект демократичните „универсални“ ценности се преместват в полето на интеграционната политика, при прилагането на която не се нарушат човешките права.

В продължение на няколко десетилетия Великобритания е най-активната европейска държава която прилага модела на мултикултурализма при интеграцията на малцинствата. Други страни от ЕС като Германия, Холандия, Белгия и Швеция също се придържат към този модел, като той се възприема, макар и модифициран, в голяма част от страните от Европейския съюз.

Британският мултикултурен модел на политика за интеграция на мюсюлманската общност, се характеризира с действието на множество законодателни актове, които защитават правата на религиозните малцинства и техните свободи и се определя от изследователите като „мек, религиозен плурализъм със секуларни тенденции“¹⁰. При този модел държавата признава както официалното вероизповедание, така и нетрадиционните религиозни течения. Общностите са важен посредник, защото те позволяват на различните етнически, религиозни, езикови, културни и други идентичности по-пълноценно да се разгръщат и да бъдат признати в публичното пространство.

Характерно за Великобритания е липсата на консенсус в политическото говорене по темата за интеграцията. В публичния дебат се оспорва системната употреба на самия термин „интеграция“, както на национално, така и на местно ниво. Това води до противоречива политика в тази област и на конкретно разделение между политиките, насочени към имигрантите и тези, насочени към родените във Великобритания етнически малцинства.

¹⁰ Штерин, М. Религиозный плюрализм и новые религии в Англии, <http://www.index.org.ru/journal/11/shterin.html/>

Неясното разпределение на отговорностите за интеграционния процес между централната и местна власт представлява предизвикателство. Наред с това, според различни изследвания в страната, между отделните институции на централно ниво съществуват трудности в координирането на интеграционните дейности. За да бъдат преодолени тези дефицити, през 2012 г. Правителството приема документ „Създаване на условия за интеграция”¹¹, чрез който фокусът на осъществяваните политики преминава върху местните общности и се насърчават съвместни действия с локален подход.

Политиките на интеграция са фокусирани върху привлекателността на идеята за стабилно и хармонично национално мултиетническо и мултикултурно общество, която е подчертан мотив в интеграционния модел на мултикултурализма във Великобритания. Посочвайки тази обобщена характеристика на британския интеграционен модел в дисертацията се показва, че **практическата реализация и на този модел е противоречива и е свързана с редица съществени затруднения.**

Един от основните проблеми на мултикултурализма като модел на интеграция е липсата в него на общ обединяващ принцип, различен от икономическия. Обществото, създадено по този модел няма доминантна култура или обща идентичност, способна да обедини всички членове въз основа на национални ценности и обща колективна идентичност. Мултикултурният модел предполага наличието на правни норми, които обаче често се нарушават. Мюсюлманските общности в резултат на пренебрегване на включването им от

¹¹ Пълен текст на документа, приет от Department for Communities and Local Government (б.а. Департамент за местното управление и общности) https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/7504/2092103.pdf

приемащата общност, престават да възприемат съществуващите правни норми като свои собствени.

Съществена предпоставка за съществуващите трудности в този план е факта, че няма строго определение за национално малцинство в международното право, като засега действия предложено от специалния докладчик на ООН Капотори, според което малцинство е „Група от хора, които поради своите физически или културни особености (етнически, религиозни или езикови) са отделени от другите индивиди в обществото, в което живеят и поради неравнопоставеност, се считат за обекти на колективна дискриминация.“¹². Понятието за „национално малцинство“ според Капотори не включва имигранти, лица без гражданство или по специално бежанци или разселени лица.

В допълнение към определенията на ООН в Европейски съюз съществуват международни документи, които също определят статута на националните малцинства и колективните им права – Европейската харта за регионалните или малцинствени езици (1992 г.), Европейската рамкова конвенция за защита на националните малцинства (1995 г.).

Като цяло международните правни норми не позволяват имигрантите (включително мюсюлманите) да се разглеждат като национално или етническо малцинство, а техните езици, култура и религия - като специални колективни права.

В края на тази част се прави изводът, че реализацията на мултикултурния (британски) модел показва, че интеграцията на мюсюлманите в европейското общество трябва да се извърши по такъв начин, че те да не бъдат поставяни в позиция на избор между принципите и вярванията на религията, която изповядват и културата и ценностите на Европа. Практиката на мултикултурализма не само във

¹² Капотори, Ф. , 1979. Проучване на правата на лицата, принадлежащи към етнически, религиозни и езикови малцинства. Ню Йорк, с. 109-110

Великобритания, но и другите страни от ЕС, в които се прилага той, разгледана в контекста на миграционната криза в Европа дава основание да се твърди, че този модел се е оказал недостатъчно ефективен и интеграцията на мюсюлманското население се е превърнала в проблем за много от тях.

В заключението на втора глава се стига до няколко извода:

- Различните модели, разгледани в дисертацията, използвани за интеграция на мюсюлманската общност в страните от ЕС, съответстват на държавното разбиране за „гражданство“ и „нация“ и са резултат от историческото развитие на съответните общества.

- Франция и Великобритания са двете държави от ЕС, в които се реализират „в чист вид“ двата основни модела на интеграция. Франция е определяна като прототип на републиканския модел, а Великобритания е пример за модела на мултикултурализма. Тези два противоположни модела на интеграция имат различни характеристики и особености при интегриране на имигрантите.

- Републиканският модел на интеграция има за цел да „превърне“ имигрантите във френски граждани, при което те получават същите права и равни възможности с всички останали като трябва да адаптират своето поведение към основните ценности на приемащото общество. Основната цел е имигрантите да бъдат включени в общество със силна национална идентичност, а тяхната религиозна или културна принадлежност може да бъде демонстрирана само в личното (частното) пространство.

- Интеграцията на имигрантите във Великобритания се осъществява като модел на равните възможности за всички в условията на взаимна толерантност, независимо от техния етнически произход или религиозна принадлежност.

- В политическата практика и в изследователската литература е трудно да се посочат примери за държави, които

успяват да интегрират имигрантите във всички сфери на обществения живот, социална, икономическа, политическа и културна. Това означава, че ако имигрантите постигат определено ниво на интеграция в конкретна сфера от обществения живот, то те изостават в друга. Значим е и произходът на имигрантите като чувството за принадлежност към определена националност може да бъде много по-силно в една етническа група, за разлика от друга. Всичко това усложнява сравнението на нивото на интеграция на имигрантите мюсюлмани между страните, в които са приложени двата основни модела.

• **В трета глава (Интеграция на мюсюлманската общност в България)** се представят особеностите на българският модел на интеграция. Прави се сравнителен анализ между моделите на интеграция в страните от ЕС и България.

В първия параграф (Моделът на интеграция на мюсюлманската общност в България) се изясняват основните параметри на модела. Интеграцията на мюсюлманската общност се разглежда като двустранен процес, който от една страна се свързва с желанието и опитите за промяна в нагласите, а от друга с готовността за партньорство в българското общество между представители на отделните етноси. Проследени са демографската и етническата структура, и религиозния състав на населението в България в началото на XXI век. Страната е определена като национална държава, в която мирно живеят многообразни по култура, етнос и религия социални групи. Етническото разнообразие обогатява културата на страната, но може да бъде и предпоставка за вътрешни противоречия, които да доведат до остри кризи.

Един от важните аспекти при изследването на българския модел на интеграция е очертаването на етнодемографския облик на съвременното българско

население и факторите, определящи неговата динамика. За постигането на тази цел в дисертацията се използват данните, получени от последните две преброявания на населението на Република България през 2001 г. и 2011 г., които дават подробна информация за съществуващата етнодемографска картина в страната. Разграничават се няколко етнически общности, които заедно формират етническата структура на българското население: българи, турци, роми, руснаци, каракачани, власи и аромъни (армъни), татари, арменци, гърци, евреи, гагаузи, българи мюсюлмани¹³ и други по-малобройни традиционни етнически малцинства (сърби, черкези, албанци, украинци, араби, поляци, вьетнамци, немци, чехи и др.)¹⁴

Към етническите групи, които традиционно живеят в страната, в последните няколко години под действието на политически и икономически фактори се прибавят и нови. Като член на ЕС държавата става притегателен център за имигранти. С право на постоянно или продължително пребиваване или в търсене на убежище в нея се заселват граждани от различни етноси и вероизповедания. Все повече нараства желанието за получаване на българско гражданство. Процесът е интензивен и с ускоряващи се темпове.

¹³ Основната цел на този текст не е да се прави исторически преглед на понятията, с които се самоопределят или биват определяни българите мюсюлмани. Трябва да се посочи обаче, че понятието „помак” се появява за първи път в регистър от 1873, като най-вероятно ежедневната му употреба предшества тази поява. Като „помаци” “се самоопределят представителите на общността в българското общество. В дисертацията се възприема позицията, че понятието „българи мюсюлмани” “е най-точно, въпреки че съществува възможността чрез него да се задава предварително определена идентичност. Спорно може да бъде и използването на „българоезични мюсюлмани”, защото се размиват границите на общността, като „българоезични” могат да бъдат определени и част от ромите изповядващи ислям, и дори представители на турците.

¹⁴ Национален статистически институт, <http://nsi.bg>.

От направения анализ в тази част на дисертацията се прави извода, че България в началото на ХХІ в. е национална държава, в която живеят различни етнически групи. Етническата и религиозната структура на населението в страната е резултат от продължителен вековен процес на развитие, който е съпътстван от различни дълбочинни явления, оказващи през годините въздействие върху социално-икономическия, културния и политически живот на страната. Прилаганата до момента стратегия за водене на последователна и балансирана политика, е довела до успешното съществуване на относително хармонизиран етнически модел и визия на поведение на отделните етнически общности, живеещи на територията на страната, отговарящи на възприетите европейски демократични ценности, сред които се открояват признатите и съществуващи от дълги години принципи на зачитане на правата и свободите, религиозната и културна принадлежност на отделните етнически общности.

В следващия параграф (Религия и конструиране на идентичността на мюсюлманската общност в България) са разгледани особеностите и факторите, които влияят върху формирането на етническата идентичност на мюсюлманите в България. Анализът се осъществява на основата на единството на изследване на съществуващи теоретични източници и провеждане на емпирично социологическо изследване на населени места и индивиди въз основа на различни критерии, всеки от които допълва или очертава определена специфика на мюсюлманската религиозна общност.

В параграфът (Емпирична рамка) от третата глава са проследени етапите на авторовото емпиричното изследване в дисертацията. В изследването са включени няколко населени места с представители на мюсюлманската общност от Област Благоевград (Западни Родопи и Пирин) като вниманието е съсредоточено върху българите

мюсюлмани. Причините за това са както от теоретичен характер – сравнително по-слабото внимание към тази обществена мюсюлманска група, така и от „фактологичен“ – нейната специфичната историческа съдба и самоидентификация на членовете ѝ. Изследваните населени места са подбрани въз основа на възможността да бъдат достигнати социални групи с различна етническа и религиозна принадлежност, бит и култура на жителите им. Сред изследваните общности са жители на села, чиито състав е изцяло от българи мюсюлмани (с. Лъжница, с. Рибново, с. Лещен), или смесено население (гр. Белица с. Кочан, с. Сатовча с. Огняново). Първите дълбочинни интервюта са проведени в периода октомври - ноември 2017 година, а втората група от интервюта обхваща по-дълъг период от юни до октомври 2018 г. Предвид културните и религиозни особености на общността количествените проучвания не могат да дадат, или трудно достигат до необходимата информация за изследваната общност. Поради тази причина е възприето виждането, че качествените изследвания на няколко единични случаи, които да бъдат анализирани поотделно и в общ вид е по-подходящо в този случай.

През първият етап от изследването е използвано съчетаването на теоретичен подход към изследваната социална реалност с анализ на динамиката на конкретната социално-историческа ситуация. Проучени са различни данни от вече направени изследвания по темата, които помагат за формулирането на изследователските въпроси; определяне на целевата група и респондентите. Вторият метод, заложен в изследването е този на дълбочинното интервю, като за неговите цели е разработен въпросник, съставен от предварително формулирани въпроси, на които респондентите трябва да отговорят. Предимствата на този вид интервю се изразяват във възможността интервюираните лица да изразяват свободно своето мнение, а също така и прекия

контакт на изследователя с респондента, необходим за проследяване на реакцията на респондента при задаването на въпросите.

През следващият етап се определя предмета и обекта на изследването. Предметно поле на емпиричното изследване е влиянието на ислямската религия и ценности върху процеса на социалната интеграция на мюсюлманската общност в България. Изследването, обхващащо разглежданите обекти, дава представа за настоящето състояние (разбиране и практикуване) на предмета на изследването. Основен обект на изследването са българите мюсюлмани от населени места в Западни Родопи и Пирин, в качеството им на етноконфесионална общност, или общност която се дефинира чрез два критерия: етнически (български произход) и религиозен (мюсюлманско вероизповедание). Тези критерии позволяват сравнението с другите общности в страната.

Третият етап включва определяне на целите на изследването. Целта на изследването е да се определи влиянието на религиозните идеи и ценности на ислямската религия върху интегрирането на представителите на мюсюлманската общност в българското общество. Доколко мюсюлманите се идентифицират с общността и как това влияе върху формирането на тяхната идентичност. Също така да се потвърди или отхвърли твърдението, че съществуват противоречиви тенденции в самоопределянето на различните представители на общността, което може да бъде предпоставка за развитието на крайни религиозни течения.

Важен етап за изследването е Формулирането на изследователските въпроси. Основно изискване е методите за събиране на данни да отговарят на вида търсена информация, поради тази причина въпросите са съставени за дълбочинно интервю. Те се обосновават в предварително формулираните изследователски въпроси, чието мотивиране се базира върху разширения литературен обзор по отношение

на социалната интеграция и теориите за включване на индивидите в обществото изложено подробно в Първа глава от дисертацията озаглавена „Теоретични аспекти на социалната интеграция“. Изследователските въпроси са следните:

1. Какво е влиянието на ислямската религия и ценности върху интеграцията на мюсюлманската общност в България?

2. Генерира ли принадлежността към исляма различен ценностен профил на изследваните лица?

3. Какво е мястото и ролята на религията в живота на мюсюлманската общност в България?

4. До каква степен мнозинството е толерантно към малцинствата в българското общество?

5. Какво е влиянието на мюсюлманските религиозни организации върху мюсюлманската общност?

6. Наблюдава ли се в българското общество напрежение между представителите на различните религиозни общности?

7. Формиране на българската нация и мястото на мюсюлманската общност в процеса?

8. Как е изразена религиозната идентичност и какви са тенденциите към придържане на религиозните правила? (посещенията в джамия, въздържане от алкохол и др.)

9. Какви са междуличностните отношения на мюсюлманите с представители на други религиозни общности в страната?

10. До каква степен се наблюдават радикални настроения сред представители на мюсюлманската общност в България?

За събирането на информацията по изследвания проблем и след обосноваване на избраната методология е необходима и обосновка по отношение на **подбора на респондентите**. Критерий при подбора на респондентите: два са основните момент при подбора на респондентите. Интервюирани са представители на общността, българи мюсюлмани от Благоевградска област (Пирин и Западни

Родопи). Тези региони са избрани, защото българите мюсюлмани в тях се различават в самосъзнанието си. Интервюираните лица от селата Рибново и Лъжница се доближават до турското самосъзнание. Респондентите от населените места в Западните Родопи имат българско или маргинално самосъзнание, т.е. идентифицират се българското или със своята собствена общност.

При определянето на **извадката** и подбора на респондентите в емпиричното социологическо изследване в дисертационния труд е използван случайния принцип. Направени са 12 дълбочинни интервюта (които се считат за оптимален брой от изследователите¹⁵, за изпълнението на поставените задачи), с българи мюсюлмани от населени места в Западни Родопи и Пирин. Извадката включва 7 мъже и 5 жени от населени места с изцяло мюсюлманско население (с. Рибново, с. Слащен, с. Лъжница) и населени места със смесено население (с. Огняново, с. Сатовча и Белица). Възрастовата граница на респондентите е от 24 г. до 51 г.

Изследователският инструментариум е основан на въпросник за дълбочинно интервю, който е разработен за постигане на поставените задачи и цел. Въпросникът включва общо 23 въпроса със следната структура: На петнайсет от въпросите се търси конкретен отговор от респондентите, като се дава възможност и на пояснения от тяхна страна. На седем от въпросите се търси свободен отговор от респондентите. Седем от въпросите са свързани с изясняване на влиянието на ислямската религия и ценности върху интеграцията на българите мюсюлмани. Три от въпросите целят да установят как се самоопределят представителите на изследваната общност. Четири от въпросите имат за цел да установят нивото

¹⁵ Perry, C. & Coote, L., Process of a case research methodology: Tool for management development, Paper presented to the Australian New Zealand Academy of Management Annual Conference, Victoria University of Wellington, 1994

на дискриминация към изследваната общност. На един въпрос с 5 подвъпроса се търси отговор от гледна точка на демографските характеристики.

Изборът на техника на интервюиране е повлиян от това да се подобри в най-висока степен достигането до изследваната религиозна общност, а също така и да се проучи как, защо и кои фактори влияят върху интеграцията на българите мюсюлмани в българското общество.

Работата на терен бе съпътствана от известни трудности свързани с намирането на респонденти и поради затвореността на изследваната общност (трудност с намирането на респонденти главно от селата Рибново, Лъжница и Слащен, тъй като респондентите там се доближават до турското самосъзнание, спазват строго религиозните ценности и традиция, по-трудно се съгласяват да бъдат интервюирани). Също така част от търсената информация е отчетена като засягаща въпроси с по-съкровено детайлно навлизане в личното пространство на респондентите (това са въпросите свързани с отношенията между мъжете и жените, аборта и сексуалните отношения в семейството). Проведеното качествено изследване се отчита като успешно, тъй като събраната информация е достатъчно голяма по широчина и дълбочина, за да отговори на поставените в изследването и дисертационния труд цели и задачи. Постигането на успешния резултат на изследването бе осъществено чрез подбирането на въпросите и задаването им по обективен начин, без да бъде получен отказ за отговор. Дадена бе възможност за свободно изразяване на мнението, позициите, възгледите и изслушване на респондентите, без да бъде използвано влияние или сугестия върху отговорите на интервюираните лица.

Обобщението на получената информация от дълбочинните интервюта е осъществено както на базата на информацията за всеки един от разглежданите случаи, така и съвкупно като е използван метода анализ на съдържанието.

Първият етап от обработката на данните се отнася до процеса на опростяване и трансформиране на събраните данни във форма позволяваща по-доброто управление, която е изразена чрез текстова транскрипция на проведените дълбочинни интервюта с българи мюсюлмани от изследваните райони. Следващ етап при обработката на данните е тяхната т. нар. визуализация. Транскрибираните интервюта бяха трансформирани във вид позволяващ съставянето на резюме. Всеки един от индивидуалните случаи е описан като след това преминава в общ анализ върху всички проведени дълбочинни интервюта. От получения текст се формулират основните заключения по изследваната проблематика в дисертацията. Настоящото изследване няма претенции за представителност на изследваната общност. Въпреки това то дава ясна представа за социалната интеграция на българите мюсюлмани в България, и може да послужи като солидна основа при последващи изследвания, насочени към проблематичното поле на обществения интерес. Анализът на получените резултати е използван като основа на анализа в третата глава на дисертацията.

На основата на теоретичния анализ, историческите факти и данните на социологическите изследвания, включително на авторовото изследване, **като определящ фактор** за формиране на идентичността на мюсюлманите в България **се извежда ислямската религия**. Показва се, че това е така, защото всяка една етническа общност използва различни доминиращи символни езици за изразяване на общностна идентичност, като основен и обединяващ фактор (на всички останали фактори включващи конкретните „други“, семейството, традицията и груповата солидарност) при формирането на етническата идентичност на мюсюлманската общност в българското общество водеща е ролята на религията. Религията е тази, която консолидира и обединява общността. По този начин религията за голяма част от

самоопределилите се като мюсюлмани, вече не е ценност сама по себе си, а „цялостна среда определяща отношението към всички останали ценности и отношения“¹⁶. Очертаните фактори, влияещи върху формирането на етническата идентичност на мюсюлманите в България са свързани с дългосрочни процеси. Това означава, че те въздействат и ще продължават да въздействат върху етническата идентичност и религиозните нагласи на мюсюлманите.

Третият раздел (Същност на българския модел на интеграция на мюсюлманската общност) е възлов не само за третата глава, но и за дисертацията като цяло, тъй като в него се възприема тезата за „уникалността“ на българския етнически модел и се прави „заявката“, че тя може да послужи като основа за изработването на нов и работещ модел за интегриране на малцинствени, включително мюсюлманските общности в съвременните общества. За да се изясни уникалността на същността на българският етнически модел в тази част от дисертацията са проследени неговите специфики. Той не е само и единствено етнически модел, а по своята същност и предназначение е „български етнически модел“. Акцентът върху българското е това, което го отличава от останалите модели. Заедно с това българският етнически модел е модел на всички български граждани, независимо от техния етнически произход, от етническата им принадлежност (към българския или към различни – стари и нови, – етноси, обитаващи днес България). Определянето на българския етнически интеграционен модел е предмет на остри теоретични и политически дискусии както в научното, така и в публичното пространство, като в тях се очертават няколко подхода: Първият може да се определи като етно-исторически. В този план Богдана Тодорова схваща етническия модел като нещо, в чиято основа стоят общите корени, „проявява се в единен език, култура и принадлежност към една етническа

¹⁶ Босаков, В., Интеграция на мюсюлманите в България, Иврай, 2010, с.98.

общност “. Така разбран моделът „по дефиниция “изключва емигранти със самобитна култура и други родови корени от пълноправните членове на нацията.

Вторият подход, както посочва, като се позовава на Петър-Емил Митев, Максим Мизов, малцинствено-граждански. Този подход води към разглеждането на българския етнически модел като конкретно-историческо понятие, което „намира изход от междуетническите отношения, в които поставя България възродителният процес“.

За политика, дългогодишен председател на Движението за права и свободи в България Ахмед Доган, моделът засяга отношението на малцинствата към мнозинството, по-специално към нацията. Според него не само правата и свободите, но и отговорностите, и задълженията към социума, нацията, мнозинството също са съдбовно значими.

Третият подход може да бъде определен като философско-политически. Той се проявява най-явно в позицията Васил Проданов. Според философа, за да бъде разбран скрития смисъл на етническия модел, следва да се вникне в смисловостта и функционалността на този особен концепт.

Подходът на един от най-последователните изследователи на българския етнически модел Орлин Загоров може да бъде определен като „комплексен“. „Под етнически модел следва да се разбира система от политически, икономически, културни, духовноидеологически и социално-психологически механизми на регулиране на взаимоотношенията между етнически и конфесионални общности в дадена страна, както и отношението на нацията към диаспората ѝ.

Размишленията на Максим Мизов дават основание да се говори за още един подход при определянето на българския етнически модел – социологическият. Според един от защитниците на тази подход - социологът Кирил Кертиков –

съществено е да се има предвид факта, че в началото на демократичния преход в България „научният понятиен апарат на обществените науки се подменя със съмнителна политикомедийна фразеология, какъвто е случаят и с българския етнически модел“. При подобен манипулативен акт не се отчита твърде същественото обстоятелство, че реално се стига до подмяна на „модела“ с неговата реализация на практика. А като всеки един социален модел, така и този представлява идеен (теоретически) продукт, а не обективна обществено-политическа ситуация. Освен това е възможно протичащите процеси в дадена страна да се изтъкват като образец за подражание от други държави или общества.

В края на тази част са направени следните изводи:

- Първият е свързан с историческото възникване на многообразието от етнически и религиозни общности на територията на Османската империя, което поставя началото и на етно-религиозното съжителство на българите с други народности по българските земи.

- Вторият извежда като основна характеристика на модела единството на съвременната българската нация, която включва всички представители на етносите и религиите в България, без да се налага сегрегация и отрежда на всяка отделна общност конкретно място в йерархията на обществените отношения.

В този смисъл българският етнически модел представлява уникално постижение, израз на взаимното разбирателство и съвместното мирно съществуване на различните етнически и религиозни общности и притежава особен вид социална онтология. Моделът е бил и трябва да остане особен исторически принос на българската нация и държава в световното историческо развитие¹⁷.

Като важен момент в частта са изведени основните характеристики за постигането на социална интеграция и

¹⁷ Мизов, М. Цит. съч., с.251-254

успешен етнически модел в България. **Толерантността** в обществата е посочена като първата съществена характеристика за постигането на социална интеграция и успешен етнически модел. Толерантното отношение може да се постигне, и чрез стимулиране и организиране на публичен дебат на възгледи, дефиниции и процедури в тази посока, и в публичната сфера. Втората характеристика за успешен модел на интеграция е **гражданството**. Стимулирането на контакт и общуване между групи с различна идентичност, с гарантиран и регулиран достъп и използване на компетенции за участие, необходими в обществото. Третата характеристика за успешен модел на социална интеграция е **социалното равенство и сплотеност**. Наличието на общи идеи и ценности не е задължително функционално условие за обществото, нито за комуникацията между различни групи и индивиди. Четвъртата характеристика са **установените ценности в българското общество**. Следваща основна характеристика е **включването в икономическото развитие**.

Очертаните същностни характеристики на българския етнически модел показват, че той е не само „уникален“, но и „развиващ се“ в зависимост от конкретно-историческите условия и обстоятелства. Той е модел, който може да бъде допълван и доразвиван предвид динамичното развитие на съвременните общества и създалата се миграционна криза в Европа. В контекста на специфичната имиграционна ситуация в България **в последната част на този раздел (Законодателство и политика за интеграция на имигранти в България)** се изследва националната интеграционна политика, която представлява комплекс от взаимно свързани секторни политики за социокултурна интеграция на имигранти. Обосновава се тезата, че това налага необходимостта от усъвършенстване на съществуващия български етнически модел заедно със законодателството и политиката за интеграция на имигрантите.

В края на трета глава са изведени няколко обобщения:

- Определяща характеристика на българския етнически модел е, че на практика при него главно се прилагат политики и законодателство, които са насочени към етническата общност чиито представители са родени и живеят в България (за разлика от модела на асимилация във Франция и мултикултурния модел във Великобритания).

- Като същностни характеристики, които правят успешен българския етнически модел се налагат толерантността в обществото, гражданството, социалната сплотеност, равенство и ролята на ценностите. В този смисъл с особено значение е позицията, че българската нация се формира от всички граждани, без значение от тяхната религиозна принадлежност или етнически произход като по този начин тя се характеризира с мултикултурност, която води към утвърждаването на обща българска национална идентичност¹⁸. Важен успех в това отношение е постигането на съгласие между всички етноси в България и изграждането на българската нация като мултиетническа и мултирелигиозна.

В заключението на дисертационния труд (Възможен ли е нов модел за интеграция на мюсюлманите в ЕС и България?) се прави обобщен сравнителен анализ на трите основни модела изследвани в дисертацията като се използват няколко основни индикатора: активното гражданско и социално включване, икономическата интеграция, социалното осигуряване, настаняването и подсигурияването на жилища и образователната система. **Прави се извода**, че както обобщението на резултатите от дисертацията, така и осъщественото сравнение **доказват работната хипотеза**, че съществуващите модели не решават в необходимата степен въпроса с интегрирането на мюсюлманите в Европейския

¹⁸ Манов, Б. 2015. Демографската криза и националната сигурност на България В: Геополитика, №5, с. 14-25

съюз. **Този извод дава основание работната хипотеза да се преформулира в тезата**, че постигнатите резултати, както и породените от тях проблеми и трудности, налагат необходимостта от търсенето и намирането на нов и отговарящ на реалностите модел на интеграция на мюсюлманските общности в Европейския съюз и съвременния свят, като възможен работещ модел може да бъде посочен **модифициран вариант на българския модел** на интеграция на мюсюлманската общност в два плана: по-пряк – за „станалите“ местни – второ и трето поколение мюсюлмани живеещи в европейските страни; косвен и по-труден – за тези, които сега „мигрират“ в страните от ЕС. Както беше посочено основната особеност на българския модел, е че той се прилага главно на принципа на уседналостта (представителите на изповядващите исляма общност са родени и живеят в България). Като се има предвид, че при мултикултурния и републикански модел проблемите с интеграцията на мюсюлманите се проявяват особено драматично при второто и трето поколение мюсюлмани (които са родени и живеят в съответната държава), българският модел с неговия принцип на уседналостта е приложим за западноевропейските общества. Няколко са основните характеристики на българския модел, които обуславят неговата жизненост, и които, като се имат предвид и очертаните в изложението негови ограничения, го правят предпоставка за изработване на по-общ, в известна степен „универсален“ интеграционен модел:

На първо място това е толерантността и търпимостта на обществото към малцинствата въобще и към мюсюлманското малцинство – в частност.

На второ място моделът е пример за успешно управляван плурализъм и исторически изработени норми за толерантно съжителство между различни религиозни и етнически общности, които държавите от ЕС могат да следват като матрица.

На трето място е решението на националния проблем. Въпреки, че България е „най – мюсюлманската държава в страните от ЕС“¹⁹, до този момент в българското общество не е имало конфронтационни проблеми и напрежение между мюсюлмани и християни, като главната причина за това се намира във факта, че съвременната българска нация включва всички малцинства, а България е държава на всички нейни граждани.

Четвъртата характеристика е свързана с факта, че в България мюсюлманските общности се придържат към традиционния ислям. Традицията и местните обичаи и нрави са факторите с особено значение в този процес на неоткъсване от религията и радикализиране на мюсюлманските общности. Работата с младото поколение е една от основните слабости на съществуващите до момента модели, защото представителите на младото поколение остават в страни от своите етнически и духовно-културни корени, а по този начин много по-лесно се превръщат в обект на радикални ислямистки влияния.

На пето място при българският модел на интеграция се наблюдава запазването на връзките между всички елементи на обществото: социалните, културните, религиозните, етническите елементи съществуват в единство.

На шесто място българският модел на интеграция е приложим на практика. Прилаган в продължение на много години, върху основата на взаимни отстъпки от страна на двете общности (мюсюлманска и християнска), българският модел на взаимно зачитане и уважение продължава да е публично и битово валиден и значим и в съвременното. Той е модел който се прилага и наистина съществува, а също така в известна степен той е и пречка за навлизането на в страната на радикализирани религиозни общности и на нови крайни ислямистки идейни течения.

¹⁹ Пак там.

На фона на изброените положителни характеристики на **модела за етническо и религиозно съ-съществуване в България** в дисертацията се прави обобщаващия извод, че той може да послужи като основа за **създаването на нов модел на интеграция**, който да бъде практически приложим и отговарящ на европейската социална действителност, и който да е съществен принос в изграждането на „общия европейски дом“ през изпълнения с противоречия и противоположни технологични, икономически, социални, демографски и политически процеси и тенденции XXI век.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

1. Интеграцията на мюсюлманските общности в Европейския съюз се изследва в дисертационния труд в нова перспектива – през призмата на породените от миграционната (бежанската) криза проблеми и във връзката ѝ с необходимостта от изработването на адекватен съвременен интеграционен модел. В този план е осъществено прецизиране и дефиниране на понятийния апарат, свързан с интеграцията на малцинствени общности и интеграционните модели като са предложени типологии, изградени по различни признаци.

2. В дисертационния труд се формулира тезата, че съществуват три относително самостоятелни модела на интеграция на мюсюлмански общности в страните от Европейския съюз – републиканско-граждански (асимилаторски), мултикултурен и български етно-религиозен модел. Разгледани са държавите, в които тези модели се прилагат в най-чист вид.

3. Направено сравнително изследване на трите модела като на негова основа е обоснована позицията, че постигнатите резултати, както и породените от тях проблеми и трудности, налагат необходимостта от търсенето и намирането на нов и отговарящ на реалностите модел на интеграция на мюсюлманските общности в Европейския съюз и съвременния свят.

4. На основата както на сравнителния анализ, така и на данните от осъщественото авторово социологическо изследване е предложена оригинална концепция за изработването на нов интеграционен модел, проявяващ се като модифициран вариант на българския модел на интеграция на мюсюлманската общност в два плана: по-пряк – за „станалите“ местни, второ и трето поколение мюсюлмани живеещи в европейските страни; косвен и по-труден – за тези, които сега „мигрират“ в страните от ЕС.

5. Дисертационният труд има и подчертан практическо-приложен характер, като израз на това са посочените характеристики за нов работещ модел на интеграция на мюсюлманската общност. Направените препоръки могат да бъдат използвани за основа (концептуална рамка) на разработването на нови политики за интеграция на мюсюлманите в страните от ЕС. Материалите по дисертацията могат да бъдат използвани и като информационна база за последващи социално-политически и научни изследвания.

ПУБЛИКАЦИИ НА ДИСЕРТАНТА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Balabanov, A., Lendzhova V., 2019. Future Europe: The Bulgarian model of integration: Minorities, National Psychology and Migration In: Staničková, M., L. Melecký, E. Kovářová and K. Dvoroková (eds.). Proceedings of the 4th International Conference on European Integration . Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava, 2018, ISBN 978-80-248-4169-4. ISSN 2571-029X. pp.107 - 118 (**Indexed in Web of Science**).
2. Стойкова, П., Т. Кирякова-Динева, В. Ленджова, 2018. Миграция на мюсюлманите от област Благоевград, В: Шопова, Т., Г. Апостолова (съст.), Колективен труд „Дигиталната революция в културните и социалните процеси “; “Digital revolution in the cultural and social processes”. Благоевград: Университетско издателство "Неофит Рилски". ISBN 978-954-00-0171-5: с. 68-76
3. Ленджова, В., 2017. Религиозната същност на политическата конфликтност в Исляма, В: Манов, Б., В. Миленкова (съст.), Сборник "Докторантите в науката"; Collection of Papers "PhD Students in Science". Благоевград: Университетско издателство "Неофит Рилски". ISBN 978-954-00-0135-7: с. 100-111
4. Lendzhova, V., 2017. The Islamophobic attitudes towards the Muslim community in Blagoevgrad region In: Proceedings of the Second International conference on Challenges of Contemporary Society. Scopie: "Ss. Cyril and Methodius" University, Institute for sociological, political and juridical research, pp. 286-303
5. Lendzhova, V., 2017. The civilizational dialogue between Christianity and Islam in the context of contemporary social reality, In: Jevtić, M., Veković, M. (eds.) Proceedings of the International Conference 10 Years of the Politics and Religion Journal, Belgrade: Conference Proceeding Politics and religion journal, Belgrade: University of Belgrade, 2017. ISBN: 978-86-87243-14-9. , pp.143-161

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА НАУЧНА ЕТИЧНОСТ:

Дисертационният труд „Модели на интеграция на мюсюлманската общност“ е авторски. При неговото разработване не са използвани в нарушение на авторските права чужди публикации и разработки без съответното позоваване и цитиране.